

BETHLEN GÁBOR HADSEREGÉNEK SZERVEZETE S HADVISELÉSI MÓDSZERE

A II. FERDINAND ELLEN VISELT HÁBORÚKBAN.

Bethlen Gábornak II. Ferdinánd ellen viselt hadjárataiban nagy szabású döntő csaták vagy ütközetek nem fordultak elő; a hadműveletek és harcok, melyek által nagyobb eredményeket vívott ki, inkább a portyázó hadviselés jellegével bírnak.

A kevésbé maradandó, mindazáltal megkapó siker, melyet ezen hadjárataiban észlelünk, a politikai és hadi viszonyokban, a harceszközök sajátosságos voltában, de első sorban Bethlen Gábor kiváló egyéniségében találja magyarázatát.

Bethlen Gábor azon ritka államfők köze tartozott, kikben a hadügyekben való jártasság a hadvezéri tehetséggel s a diplomata ügyességével párosult; háborúit a diplomatai tevékenységgel szoros kapcsolatban tartotta; mint diplomata s hadvezér a kezdeményezést megragadva, műveleteiben számító s óvatos volt, s ellenfeleit okkal-móddal kijátszani igyekezett, mi neki majd mindig sikerült is.

Benne a hadvezér s körmönfont diplomata megtestesült egyediségét találjuk, ki mindég alkudozik ellenfeleivel, s az így teremtett kedvező helyzetet értékesíteni, vagy a kínálkozó alkalmat megragadni soha el nem mulasztja; még a harctéren is békét ajánl, de seregeit támadásra vezeti, vagy kisiklik ellenfele körmei közül.

Habár politikai s hadviselési módszerében követett némely eljárása — korunk fogalma szerint — nem kifogástalan, helytelen volna őt álnokság, vagy szavának megbízhatatlan volta miatt elítélni; ellenfelei sem voltak jobbak; de Bethlen azoknál szemé-

sebb, módszerében következetesebb volt; hadi s politikai eljárása a viszonyokhoz mért vala; ellenfelei nyíltan és alattomban fondorkodtak ellene; védura s szövetségese a török — elhatározásaiban s ígéreteiben változó s mindenek fölött kapzsi vala — magyarországi pártfelei kevésbé kitartók s áldozatkészek, a csehek, morvák gyámoltalanok voltak; egyéb szövetségesei csak ígéretekben s biztatásokban valának bőkezűek.

† E megbízhatatlan viszonyok daczára Bethlen Gábor éles esze, politikai előrelátása, eszélyessége, hadban való jártassága s hadvezéri tehetsége által — a rendelkezésére állott csekély hatalommal — Erdélynek nyugalmas jólétet, anyagi s szellemi fölvirágzást, saját trónjának biztos alapot, önmagának az európai viszonyokra számottevő befolyást vívott ki s ellenfelei szemében félelmes ellenség, érdektársai előtt keresett szövetséges vala.

17 éves kora óta a hadi pályán tanulta az élet iskoláját megismerni, s 42 kisebb-nagyobb ütközetben vett részt.¹⁾

Viselt háborúi közül reánk nézve politikai s hadtörténelmi szempontból legfontosabbak, legérdekesebbek s legtanulságosabbak azon hadjáratok, melyeket II. Ferdinánd magyar király s római császár ellen intézett; legfontosabbak, mert ezen hadjáratokat — az ember nagy alkotásainak rúgója, az egyéni dicsvágytól eltekintve — a magyar alkotmányos szabadság s a lelkiismeret szabadsága, mint nemkülönben az európai egyensúly érdekében indította; legérdekesebbek, mert azok korának egyik leghatalmasabb s kiválóbb koronás feje s az általa képviselt felekezeti nagy párt túlhatalma ellen viselte; legtanulságosabbak, mert hadműveleteiben oly nagy kiterjedésű hadszíntéren mozog, melyen a hadi események változatos panorámája — a történelmi adatok hiányos voltának daczára — lehetőleg világos képet ad nemzetünk hadiszervezete, hadviselési módszere, valamint a hadakozó felek s hadvezérek hadi képességéről.

Minthogy a hadviselés módszere a hadi szervezeten alapszik, szükséges, hogy mindenekelőtt ezzel, s a vele kapcsolatban álló egyéb tényezőkkel megösmérkedjünk.

¹⁾ Katona: Hist. Crit. Reg. Hung. XXX. 481. l.

Bethlen Gábor hadserege lovasságból, gyalogságból és tüzérségből állott.

A *lovasság* főfegyvere volt a kopja és kard, azon felül tör és pisztoly. Bethlen Istvánnak 1620 aug. 30-án kiadott hadfogadási intézkedése szerint: «Minden gyalogost, lovast jó puskával, szablyával, szekerczével, szerszámmal» — kellett megfogadni — a lovasnak «jó lova, sisakja, páncélja . . . , kopjája, hegyes töre vagy pallosa meglevén . . . .»¹⁾ E fegyvernemről és fegyverzetről a harcsmód tárgyalásánál körülményesen fogunk szólni.

A *gyalogság* főfegyvere a puska (muskéta) és a kard volt.²⁾

A *tüzérség* ez időben még mindég kezdő korát élte; a kisebb-nagyobb űrméretű lövegek (álgyúk, tüzes szerszám, lövészerszám) kezelése nehézkes, a harctéren, ütközetekben használandók hordtávja csekély, tovaszállítása nehéz volt. Az ágyúk a szükséghez képest nem csak lovak, de ökrök által is vonattak.³⁾

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. Budapest 1881. VII. 546. l. Az idézetnek specialisan a lovasságot illető szavaira vonatkozólag megjegyezzük, hogy a bekezdésben említett «*lovast jó puskával*» csak tollhibának tartjuk, mely a (,) elhelyezéséből származik, a mennyiben részünkről így tartjuk helyesebbnek: «Minden gyalogost, lovast, jó puskával, szablyával» stb. Azon föltevést, hogy Bethlen Gábornak puskás lovassága is volt, kételkedve fogadjuk.

²⁾ Hogy volt-e Bethlennek lándzsás gyalogsága, az adatokból nem tűnik ki; egyébiránt a sereg fegyvernemeiről szóló adatok gyakran általánosak, vagy határozatlanok; így például Bethlen Gábor 1621. márczius 18-án N.-Szombatról írja Thurzó Imrének: «Béldi Kelement válogattam 3000 lóval, úgymint 2000 kopjással és 1000 gyalogzal (Szilágyi S. Bethlen G. pol. lev. 1613—1629. 278. l.). A hadi népet nevezik gyalognak, fegyveresnek, kopjásnak, lovasnak, hajdúnak; ezekből a fegyvernembeli különbséget megállapítani nem lehet.

A megvei hadaknál találjuk: «Kinek 15—20 jobbágya van másodmagával lóháton . . . kinek 100 jobbágya van 8 kopjással vonúljon ki, hogy ne valami bocskorosok, de szolgálatra való emberek, kopjások legyenek», továbbá «a kik lóra nem ülhetnek, azok jó puskát, szablyát, 100 lövő szerszámot szerezzenek». (Török-magyarkori állam-okmánytár I. 143. l.).

A főurak csapataira vonatkozólag pedig: Széchy uram 300 kopjással, 200 gyaloggal ígért eljönni. Thurzó Szaniszló az szerént; Thurzó Imre az szerént, Rákóczy György az szerént». (Török-magyarkori állam-okmánytár I. k. 218. l.).

³⁾ «Trecenti insuper boves, pro vectura tormentorum bellicorum et

Bethlen Gábor hadfeleinél valamint ellenfeleinél is, általában véve ugyanazon hadi eszközöket találjuk.

A fegyverzet s harcsmódból ítélve, az erdélyi fejedelem gyalog és lovas hadait a könnyű csapatok közé sorolhatjuk, ugyan így a török, tatár, valamint a moldva és oláhországi segélyhadakat is.

A II. Ferdinánd zsoldjában harcoló magyar hadakat, mint nemkülönben a Lengyelországban toborzott lovas kozákokat hasonlóan könnyű csapatoknak osztályozzuk, ellenben a német birodalomban, Cseh-, Morvaországban, Sziléziában stb. toborzott, valamint a nyugati szövetségesek által küldött gyalog és lovas hadakat, a nehéz csapatokat köze soroljuk.

Ez utóbbiak közt találunk lándzsás és muskétás gyalogságot, lovasított muskétásokat, az úgynevezett dragonyosokat, és kopjás lovasságot. A dragonyosok egyébiránt a sereg létszám-kimutatásában hol gyalogos, hol lovasokként szerepelnek.¹⁾

E csapatok mozgása vértezett fölszerelésöknél fogva ugyan nehézkes volt, de harc felállításokban, alaki mozdulatokban s a fegyver kezelésében rendszeresen begyakorolt katonaság valának.

Ilyen «erős német gyalogot» iparkodott Bethlen zsoldba venni, ilyen «vasas lovast» ajánlott Eszterházy Miklós II. Ferdinándnak a magyar csapatok mellé fogadni.

A csapatok harcászati s ezzel kapcsolatban közigazgatási tagozata általában kezdetleges, kevésbé öntudatos volt. A harcászati egységek megállapításában ugyan a vezethetőség s a harcban való alaki föllállítás vala irányadó, mindazonáltal azok létszáma változó, bizonytalan volt.

Nyugoti szomszédainknál találjuk az ezred, zászlóalj, század elnevezést, illetőleg beosztást. A németeknél az ezred közigazgatási, ellenben a zászlóalj harcászati fogalmat fejezett ki²⁾ változó létszámmal.

Bethlen Gábor saját csapatainak osztályait több helyen sereg-

artellarum postulati». A Bethlen mozdulatait hírül adó tudósításból. 1623. szept. 17. Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. 8. k. 166. l.

¹⁾ Rüstov : Gesch. der Infant. 2. k. 18. l.

²⁾ Rüstov : Gesch. der Infant. 2. k. 28. l.

nek nevezi, vagy egyszerűen a létszámot említi. Így Thurzó Imrének 1620 április 15-én írja Kassáról, hogy egy és fél ezer lovas expedált a végek felé, «bizony oly öt sereg, hogy 3000 kozákra bizvást küldhetik őket»; továbbá írja, hogy: «a magam udvari népe is 2000 lovas, 2000 gyalog». Ugyancsak 1621 június 18-án gönczi táborából Thurzó Imréhez intézett levelében mondja, hogy midőn Szécsy a breznóbányaiakra ment, 8 zászlónyi lovasa és 2 zászlóalj fizetett (zsoldos) gyalogja volt; lovasa 600; — a gyalogság létszámát nem említi — ellenben 1620 márczius 20-án Kassáról írja Thurzó Szaniszlónak: «Gyalogot 2000-et fogadjanak . . . 500 nem több legyen egy kapitányság alatt». ¹⁾

Ez adatokban a csapatok harcászati tagozatára nézve némi alapot nyerünk. Az akkor dívó seregszervezeti viszonyokból tudjuk, hogy a csapat, osztály és alosztály tagozat a nyugot-európai államok gyalog és lovas csapatainál még nem volt biztos létszámmal megállapítva; a gyalogsági ezred 2—3000 ember közt váltakozott, de ennél több, vagy kevesebb is lehetett 8—12 sőt 24 századba osztva; a lovassági ezredek 5—800 lovasból állottak, 50—100 főre menő századokkal. ²⁾ A század, zászló (Compagnie, Fähnlein) elnevezések az ezredek változó létszámú alosztályait jelölték.

Bethlen Gábor seregében is változott a harcászati tagozat és a csapatok létszáma; az általa seregnek nevezett lovas csapat alatt 300—500 főből álló s egy kapitány parancsnoksága alá tartozó lovas osztályt erthetünk, mi jelenleg 2—3 századból álló lovas osztálynak felelne meg, ellenben a főtebb idézett nyolcz zászlónyi (600) lovas egy-egy zászlójának létszáma 75 lovasból állott.

Az 500 főből álló gyalog csapat körülbelül a mai fél zászlóaljjal vehető egyenlőnek.

A német hadakról megemlékezve, Bethlen azokat tagozat szerint ezred, zászlóalj, majd compániának nevezi.

Egyébiránt azon időből néha még a bandérium elnevezéssel

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. pol. lev. 1613—1629., 183., 197., 333. és 334. lap.

²⁾ Galitzin: Allgem. Kriegsgesch. I. B. Der Dreissigjährige Krieg. 18—18. l.

is találkozunk, mi egyébként a csatlakozó nemesség hádára vonatkozott.

A tüzérség Bethlen Gábor seregében alárendelt szerepet játszott, de a rendelkezésre álló ágyúk kezelő legénységgel, lőszerkészlettel ellátva, a hadsereg kiegészítő részét alkották.

Valamint a csapatok harcászati tagozata, azonképen a fegyvernemek közti arány sem volt biztosan megállapítva; ez függött a hadviselés módjától, a harcászati célból és sok esetben a hadfogadás, illetőleg a hadkiegészítés eredményétől.

Hazánkban a lovasság szembeszökően túlnyomó volt; a lovas és gyalog csapatok közti arányt 3:1-hez, 2:1-hez, 1:1-hez, s csak kivételesen 1:2-höz találjuk; sőt a várak és városok helyőrségeiben is az 1:1-hez arány túlnyomó.¹⁾ A tüzérségnek a másik két fegyvernemhez való viszonya nem kevésbé határozatlan, s rendszeren a hadi cél szerint változott. Mint a fentebbi arányból is kitetszik, lovasság képezte a főfegyvernemet.

Bethlen Gábor seregét zsoldosok fogadása, részben a hozzá szító magyar főurak hadnépe, és a fölkelő megyei hadak által egészítette ki; hadseregének java része azonban zsoldosokból állott; ezek — nevezetesen az álló had — eleintén magyar és székely vitézekből, kivált pedig a hivatásszerűen katonáskodó hajdúságból, utóbb más nemzetiségekből is, s első sorban a hozzá szegődött német ezredekéből vették.

A hajdúság sajak kapitányai alatt, már magában véve gyalog és lovas csapatokat állított síkra, miért is a hadakozó feleknél mintegy önálló, harczképzett s minden időben zsoldba vehető hadnépet alkotott.²⁾

¹⁾ E tekintetben részletes adatokat nyújt Bethlen Gábor memorialeja a török és német hadak létszámáról. Török-magyarkori állam-okmánytár. 471. l.

²⁾ A hajdúság a török ellen viselt háború alatt a határszéleken s a török által elfoglalt várak közelében szaporodott el, s kalandos vállalatait — szervezett csapatokba alakulva — jobbára a török hódoltság területein üzte; eleinte rablótámadásai miatt, török s magyar részről egyaránt üldözött, utóbb azonban a kitünően képzett vitéz, harcias nép jelentékeny része királyi zsoldba fogadtatván, a végházak őrségeül rendeltetett, s háború idején a magyar zsoldos hadak kiváló részét szolgáltatta; leghatalmasabb tele-

Az erdélyi fejedelem által vezérelt hadseregben találunk ezen felül török, tatár, moldva- és oláhországi segélyhadakat is.

Azon időben az ellenfél zsoldosait átcsalni, szokásban állott; Bethlen Gábor és II. Ferdinánd hadnépe közt ez kölcsönösen történt; a magyar csapatok több ízben s önként átpártoltak Bethlen seregéhez.¹⁾

A fogadott zsoldos hadak, valamint az álló és megyei hadak időszakonként «mustrának» voltak alávetve, mely alkalommal a ruházat, fegyverzet és fölszerelés, mint nemkülönben a hadi képzettség is szemle alá vétettek; mustrák alkalmával a havi zsold is kijárt.

A csapatok fegyelme általában véve kedvezőnek nem mondható; ez a dolog természetében rejlett. A zsoldos, ki a megélhetés s a meggazdagodás reményében szegődött el, a rablást, zsarolást — melyre gyakran a zsold hiányos fizetése miatt is volt utalva — a hadi foglalkozással járó mesterségnek tartotta. E tekintetben ugyan érdemes kivételre találunk Bethlen Gábor seregében, ki hadait rendszeresen fizette, s «Isten és az ő szent angyalai előtt protestál, hogy mindjárt az egész vármegyét elégetik, a népet levágják, és mindent a mit kapnak elpredálnak»; de ez csak a magyar hazában volt így, külföldön a hadjárat szokás szerint pusztítással járt; azonban kétségtelen, hogy mint korunkban, úgy azon időben is a közvélemény fölháborítása céljából az ellenfél Bethlen Gábor és hadserege ellen kigyót békát kiáltott.

Nem kevésbé káros hatással volt a fegyelem s megbízhatóságra nézve azon körülmény, hogy csapatok s alvezérek elcsábítása, kísértése napirenden állott; ha — korunk fogalmai szerint — a katonai becsülettel össze nem férő érdekhajhászó átpártolás olykor a kilátásba helyezett jutalom csekély volta, vagy bizonytalansága miatt meg nem történt vagy ez megghiúsított, a kísértésbe esett csapatok mégis gyakran az ellenfélnek kedveskedni óhajtó

pei valának a Bocskay által kiváltságolt és szabadalmazott, katonai szervezetű tiszavidéki hajdúvárosok, melyek a szomszédságnál fogva éppen Bethlen Gábor kezetiégébe estek.

¹⁾ Theatr. Europ. Tom. 1. Khevenhiller: Annales Ferdinandei. IX. Galantai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. 2. k. Gindely: Gesch. des 30jähr. Krieges. 2. B. és másutt.

magatartást tanúsítottak, mi a hadműveletek folyamára bénítólag hatott.

A csapatok élelmi készlete a vonatjárműveken szállítatott; minthogy azonban e járművek ökrök által is vonattak, gondolható, hogy a vonatoszlop szerfölött megnehezítette a sereg mozgását. Bethlen Gábornak 1623 július 25-én kiadott hadfölkelési parancsa értelmében 20 gyalog vagy 20 lovas legényhez egy hat ökrű, élelemmel megrakott szekér vala kiállítandó.¹⁾ E szerint 1000 emberre 50 ökrös szekér jutott; ha egy ilyen előfogatot — beleértve a téréköket — egyre-másra 20 lépéssel számítunk, már is 1000 lépés hosszú vonatoszlopot nyertünk.

A 30 éves háború szakában különben minden hadseregben, de főleg a császáriaknál a podgyász szerfölött nagy volt.

A vonat töméntelen nagysága s nehézkes voltának daczára Bethlen Gábor hadműveleteit gyorsan és meglepően intézte; ez csakis a vonatjárművek visszahagyása mellett volt eszközölhető, mely esetben más élelmiszerek beszerzése vált szükségessé; ezekről a megyék, városok, illetőleg a közigazgatási hatóságoknak kellett gondoskodni, mialatt a vonat lassan követte a sereget.²⁾ Kétségtelen, hogy messzire kalandozó lovas csapatnak egy-két napi élelmiszert — és pedig minden harczos saját személyére — magával kellett vinni, s a fogvatekot harácsolás, még inkább zsákmányolás útján beszerezni, habár a szerte zsákmányoló csapatoknak olykor a zsákmány tovaszállítására mégis járművekről is kellett gondoskodni.

Mint a hadra készülés, azonképen a háború is soká tartott.

A hadműveletek általában a portyázó hadviselés jellegével bírtak; a hadszínhely több pontján folyt a küzdelem, s a csekély létszámú hadak, vagy kisebb harcokban viaskodtak egymás ellen, vagy várak ostromával foglalkoztak; a döntő csaták, melyek szükségét a hadvezérlés sok esetben belátta és kereste, csak hosszabb vajúadás után következtek be.

A hadviselésnek biztos rendszere nem volt; nevezetesen a hadműveleti tárgy megválasztásában, melynek a hadjárat mene-

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. S. k. 160. l.

²⁾ A már említett források szerint.

tére döntő, vagy legalább fontos jelentőségűnek kellett lenni — nagy ingadozást, gyakran czéltalan erőpazarlást észlelünk — s ha olykor a hadművelet czéltudatos irányban haladt, csakhamar visszacsapott erőket szétforgácsoló módszerébe.

Nem mondhatjuk, hogy a hadviselés helyes irányát ama kor jeles hadvezérei föl ne ismerték volna; de ezen módszer az idők szellemében feküdt, s közelebről tekintve, az általános helyzetben találja magyarázatát.

Az ország védőképességét első sorban a várak védelmére állapították; az e czélból épült számos vár, a haderők s a jövedelmek jelentékeny részét igénybe vette, s nagyobb szabású csaták, ütközetek vívásához szükséges haderő fogadására nem volt elegendő pénz; ezekből kifolyólag ütközetek alkalmával a harcba vitt csapatok ellenálló képességét, erejét, futólagos erősítés által iparkodtak megkészszeretni, s a vezérlés — még támadó vállalatokban is — mindinkább a védő hadakozás módszeréhez hajlott.

A gyöngébb fél, ki egy csapással nyerni nem volt merész, várainak védelmére szorítkozott, vagy legjobb esetben erős védő állásba menekült, kényszerítve ellenfelét hosszadalmas, szívós küzdelemre, melyben azután a támadó, sőt a legtöbb esetben mindkét fél, kimerülve beleunt, s vagy békét kötött, vagy más hadműveleti cél után látott.¹⁾

Bethlen Gábor a portához intézett egyik levelében jellemzően s a bosszúság árnyalatával írja, hogy «30—40 napig kevés dolgot viszen véghez az ember a némettel, a ki mindenkor sánczba, lyukba szokta magát ásni, mihelyt látja, hogy az ellenség önánál erősebb».²⁾

Az erdélyi fejedelem e nyilatkozata világot vet egyszersmind saját hadvezéri szellemére, ki — mint általában minden kiváló hadvezér — szabad területen kereste a nagy eredményt; «mert a meddig mezőn való harc által dolgunk el nem válik» — írja Thurzó Imrének — «hiában való dolog várak alatt való tekerésünk».³⁾

¹⁾ Tanúlságos példát nyújt erre Wallenstein hadművelete Gusztáv Adolf ellen, s küzdelmük Nürnberg alatt, 1632-ben.

²⁾ Török-magyarkori állam-okmánytár. I. k. 362. l.

³⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 1613—1629. 141. l.

De nem kevésbé jellemzi a hadvezért s korát, Bethlennek Rákóczy Györgyhöz intézett — s utóbbi helyzetéből kifolyólag — a gyöngébb fél magatartásához utasításként szolgáló következő nyilatkozata: «az okos hadviselő emberek a harcot sok okból mindaddig kerülik, valamig egyéb lehet benne, először minden külső stratagémákkal szoktak élni, és a harcot utolsó szükségre, mikor egyéb nem lehet benne, szokták hagyni».¹⁾

Természetes, hogy ily viszonyok közt a küzdelem ott folyt a hol folyhatott, s a hadvezérlés, nevezetesen a kikülönített alvezérek, hogy az idő cselekvés nélkül ne múljon, jelentéktelen vállalatokra adták magokat, melyek célja volt ellenséges területen hódoltatni, zsákmányolni, s az ellenséges haderőket kisebb diadalok által megfélemlíteni, fogyasztani, elűzni; az említett célok közül ahhoz láttak, a mely közelebb, vagy útban volt, s a melynek végrehajtásához megfelelő erővel rendelkeztek.

Bethlen Gábor az imént említett hadműveleti elveket II. Ferdinánd ellen viselt háborúiban ügyesen és szerencsével tudta érvényesíteni; mindazáltal — bár mindhárom nagy vállalatában az elhatározó ütközetet várta és kereste — e hadjáratok — majd az egyik, majd mindkét fél hadászati helyzeténél fogva — a portyázó hadviselés jellegében folytak le.

A csapatok harcát tekintve, kevés adat — helyesebben támpont — áll rendelkezésünkre, melynek alapján a harc módszerét megállapíthatnók.

A lovasság nem csak hazánkban, de más államokban is a főszerepet vitte; olykor a lovas zsoldost könnyebb volt nálunk fogadni, mint a gyalogot;²⁾ a nemzet hajlama ezen fegyvernem iránt, a lóanyag bősége, az ország nagyobb részének lovassági harcra való kedvezőbb volta, mint nem különben azon körülmény, hogy a török uralom alatt elszegényedett nép megélhetés céljából intézett vállalatait lóháton nagyobb sikerrel űzte, végre a török ellen

¹⁾ U. o. 159. l.

²⁾ « . . . aratásnak ideje vagyon», — írja Eszterházy M. nádor Ferdinánd királynak — «bizony nehéz dolog leszen most az gyalogot megfogadni. Lovast majd könnyebben találni». (Galantai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. 2. k. 305. l.).

viselt gyakori portyázó vállalatok a lovasság harcsmódojának tökélyesítéséhez nagyban hozzá járultak s a magyar lovasság nemcsak nyílt területen vívott harcokban, de várak ostrománál s védelménél is első rendű szerepet játszott.

Azon körülmény által, hogy a várak védőrsége 200 gyalog, 100 lovas, vagy 100 gyalog, 100 lovas arányban állott, azon következtetésre is juthatnánk, hogy a magyar lovas gyalog és lóháton egyaránt jó harcos volt s a tüzelő- és szálfegyvert egyforma ügyességgel kezelte; de ha ez utóbbi lehetőségnek helyt adunk is, Bethlen Gábornak II. Ferdinánd ellen viselt hadjárataiban a puskás lovasság alkalmazására kevés módot találunk, s esetet rá felhozni nem tudunk.¹⁾

Korunkban a katonai írók, s általában a mérvadó katonák nagyobb része, a puskás lovasságot kevésre becsülik, abból indulván ki, hogy a katona lehet jó lovas, vagy jó gyalogos, de mindkét fegyvernem sajátosságát, ügyességét és használhatóságát magában nem egyesítheti; a lovas gyalog-tűzharcban gyámoltalan, mert lovához szokott — s az önfentartási ösztönből eredőleg — lovára gondol, midőn gyalog kell harcolnia, s szívós kitartás helyett a nyugtalanság vesz rajta erőt, miből kifolyólag képtelen a löfegyvert sikerrel használni; ellenben a gyalogos lóháton nehézkes s hiányzik belőle a lovas jellemző vállalkozó szellem, merész elhatározás; a lovasított gyalogos nem tudja, mikor harcoljon gyalog, mikor lóháton.

Manapság a karabélyos lovas (az orosz hadsereg löfegyveres lovasságát kivéve) gyalog tűzharcban csak kivételes harcviszonyok közt használtatik. A löfegyver sikerteljes használatához — a gyakorlati ügyességen felül — szívósság és nyugodtság kívántatik, s a puskás lovasság ebből kifolyólag a gyalog-tűzharcnak kiváló tényezője soha sem volt; de annál kevésbé lóhátáról, midőn a tüzeles csak értéktelen pufogatássá fajulhatott.

A lovasságnak «caracolirozó» harcsmódoját — midőn ez

¹⁾ Gödingnél 1623-ban a mennyiben ez eset itten fölhozható volna — Bethlen Gábor hópénzt, nemességet s egyéb kegyelmességet ígértet alvezérei által a lovas csapatoknak, hogy az ostromhoz gyalog szállanak. Kemény János önéletrása. 60. l.

ugyanis az ellenség egyik szárnyához közelítve elsüté pisztolyát, s hirtelen megfordúlva, a másik szárny ellen kereste az alkalmat löfegyverét (pisztolyát-karabélyát) elsütni — Gusztáv Adolf a svéd hadseregben eltörülte.¹⁾

Habár adatunk nincs rá, kétségtelennek tartjuk, hogy Bethlen Gábor lovassága a harcznak ezen módszerét, mely czéltalan s a jó lovas szellemével úgyszólván meg sem egyeztethető, nem alkalmazta.²⁾ Bethlen lovassága kitünő hírben állott; lovasságot kértek tőle szövetségesei; Csehországban a liga-hadsereg legfélelmesebb ellensége volt a magyar lovasság, s Wallenstein saját magyarjait a fejedelem lovasságával szemben csirkékhez hasonlítja, kiket nem képes amazok ellen csatára vezetni;³⁾ már pedig caracolirozással ilyen hírnévre szert tenni bajos lett volna.

Ezekből kifolyólag kétségtelen, hogy Bethlen Gábor lovasságát, a fegyvernem valódi hivatásának megfelelően alkalmazta, a mennyiben a lovas erejét nem a tüzfegyver használatában, de a ló gyorsasága, lököereje s a szálfegyver hatályosságában kereste.

Tudjuk, hogy a lovassági roham sikeréhez egyik föltétlen követelmény a csapat zárkozottsága, s bizonyára nem tévedünk, ha Bethlen lovasságának harczmodorát a zárkozott sorok szálfegyverrel való küzdelmében keressük; habár e rohamok nem a mai kor szabatosan körvonalozott elvei szerint hajtattak is végre, mindazáltal kedvező területen elvitázhatlan fölényt biztosítottak a magyar lovasságnak a lassan tüzelő muskétásokkal, vagy épen a nehézkes dragonyosokkal szemben.

Bethlen Gábor a fősúlyt kopjás lovasságára fektette, és mél-

¹⁾ Rüstov: *Gesch. der Infant.* 2. k. 53—54. l. Galitzin: előbb idézett munkája. 20. l.

²⁾ Gindely — *Gesch. des 30jähr. Krieges* 4. k. 268. l. — szerint Bethlen lovassága rosszul volt fölszerelve, mert 30 lovas közt alig volt egynek pisztolya; való, hogy az erdélyi fejedelemnek volt olyan lovassága is, mely rosszul volt fölszerelve; a tudós szerző azonban téved, midőn — nevezetesen a csehek segélyére küldött magyar lovasságot oskolázatlan és fegyelmetlen csapatnak mondja; oskolázatlan lovassággal nem lehetett volna annyi dicsteljes sikert aratni, mint azt maga a szerző is több helyen előadja. Egyébként, a magyar csapatok fegyelmét s magatartását érintő véleményéhez is sok szó fér.

³⁾ Dr. Ballagi: *Wallenstein horvát karabélyosai.* 8. l.

tán; lovas hadakkal vívta ki legszebb sikereit nyílt harcztéren, sőt várak ostrománál is; nyílt harcokban a lovasság körülkapdosva az ellent, hirtelen támadt oldalába, hátába; lovassága a várból kitörve, az ellenség táborára ütött s elfogta az odaszállított élelmiszereket; lovas hadának szüntelen rajtaütése és kapdosása mentette föl a várat az ostromzár alól, s lovas hadak akadályozták meg az élelem beszállítását a körülzárolt várba, erődített táborba.

A harc ezen módszeréhez véve a hadmozdulatok gyorsaságát — melyek által Bethlen Gábor ellenfeleit a hadműveletekben megelőzte, akadályozta, utólérté — mindezek együttvéve érthetővé teszik lovasságának fölényét.

Hogy védő állásokban, várak védelménél a lovas katona *szükség* esetében lóról leszállva, tűz- vagy szálfegyverrel kezében (már t. i. a mije volt) is harczolt a sánczon vagy bástyákon, ahhoz kétség annál kevésbé férhet, a mennyiben a várak védőrségének jelentékeny számát lovasság képezte; ép úgy várak, vagy elsánczolt táborok ostromához a lovasság csak *szükségből* szállt le a lóról, midőn ugyanis a vezérletnek elegendő gyalogsága nem volt.

Bethlen Gábor hadműveleteiben a gyalogságnak hiányát gyakrabban érezte, s ennek több ízben adott kifejezést; így például 1621 márczius 12-én Pozsonyból írja Thurzó Imrének: «a gyalogságot ne felejtse, mert arra volna nagyobb szükségünk»; alább: «ha csak 4000 német gyalogom érkeznék is»¹⁾ stb.

A portához intézett egyik levelében pedig írja: «ha sok száz-ezer lovas vagyon is egy hadban, de ha gyalogja nincsen, kevés dolgot vihet véghez az ember, *szoros helyeken és várak alatt* kopjával, nyíllal, az mostani időben, mikor az ellenség sánczba ássa magát».²⁾

Bethlen Gábor e nyilatkozatával elősmeri a gyalogság fontosságát s egyszersmind megjelöli annak tulajdonképeni hivatását, e szerint a gyalogos főleg ott harczol, hova a lovas nem férközhetik.

Mint föntebb említettük, a gyalogság fő harczeszköze volt a muskéta, melynek nehézkes kezelése, — a lassú tüzelés s a találat

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 1613—1629. 272. l.

²⁾ Török-magyarokori állam-okmánytár, 1. k. 362. l.

bizonytalansága e fegyvernemet a lovasságra utalta, vagy helyhez kötötte — s míg helyi harcokban fontos szerepet játszott, nyílt területen magára hagyatva, a lovassággal szemben gyámoltalan volt.

Hogy egy példát idézzünk a többek közül, 1621-ben Nagy-Szombat alatt Bethlen hadai kicsalták a német őrség egy részét — «500 válogatott lovas jött ki, háta mögött 200 jó gyalog»; a síkra érkezve, a lesben volt magyar csapatok reájok vetették magokat, s a város kapujáig vágták őket. — «A lovasból elesett 250, a gyalogjából egy sem ment be, mind kint veszett».

A gyalogságnak a löfegyver használatában megfelelő gyakorlottsággal kellett bírni, a mi egyébként e fegyvernem alkalmazhatóságának egyik sarkalatos föltétele.

Bethlen Gábor 1621 márczius 5-én N.-Szombathból írja Thurzó Imrének, hogy Strasnicza elfoglalása alkalmával «az ellenséges német gyalogság a piaczon levő házak mellé állott; a magyar gyalogság ellenök vezetettvén, három kopjányi távolságban állítatott föl, s négy egész órán át oly rettenetes harcot állott ki a kétféle gyalog, melyhez hasonlót a históriában sem olvasott; valameddig kék gyalogságának pora, golyobisa el nem fogyott, oly sűrűn lőtte az ellen-séget, mint akár a mustrács szokott löni». ¹⁾

E haditényből kiviláglik, hogy Bethlen gyalogsága — mely az előadott esetben tűzharczát a hadi szemléken szokásos szabatsággal vívta — zárt alakzatú csapatban nyert alkalmazást, s mint ezen tény is igazolja, kitűnően fegyelmezett és begyakorolt gyalogság vala.

A kék, veres stb. gyalogság azonban a fejedelem álló hadát képezte, melyben a fegyelem, kiképzés, fölszerelés, a kor színvonalán állott.

Kevésbé előnyösen nyilatkozhatunk a megyei fölkelő hadakról, melyek hadnagyaik alatt csak ritkán kerültek mustra alá, mint nem különben az időszakonkint fogadott zsoldosok felől, kiknek harczképzettsége, osztagokban való alkalmazása, hadfogadáskor tartott mustra alkalmával tétetett próbára, s megtörtént, hogy a zsoldba vett harczos hadiszerszámát a mustrához kikölcsönözte,

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. lev. 1613—1629. 261. l.

szemle után pedig tulajdonosának visszaadta s a szükség helyén fölszerelés nélkül maradt.¹⁾

A gyalogság más államok hadseregében — s így bizonyára nálunk is — kétféle harcsmódban nyert alkalmazást, és pedig a harczvonalon kívül szórványosan, illetőleg csatárláncz alakban, s magában a harczvonalban zárt alakzatú osztagokban; ez utóbbiak a gyalogság gyakorlottabb osztályaihoz tartoztak.

A tüzérség — Gusztáv Adolf korszakalkotó újításaig — általában harmadrangú szerepet játszott; annál inkább egy oly hadseregben, melynek alkotó fő elemét a lovasság képezte.

Bethlen Gábor mozgékony lovassága, s a nehézkes ágyúk még — úgyszólván — idegen elem voltak egymásra nézve; míg a lovasság merész vállalatokra indult, a lövegek mint nehéz podgyász követték a sereget.

Az ágyúk hatásköre tulajdonképen várak és elsánczolt táborok ostrománál kezdődött.

Igen természetes, hogy a tüzérség nagyobb szabású ütközetekben — midőn ugyanis a sereg mindhárom fegyvernembeli csapatai egyetemleges harczfelállításba léptek — megfelelő alkalmazást találhatott; azonban erre Bethlen Gábornak II. Ferdinánd ellen viselt háborúiban alig nyílt alkalm; mondhatjuk, hogy ott, hol az ágyúk léptek alkalmazásba, a küzdelem helyi harc jellegét öltött, vagy pedig a harc folyama, a terep alkotásánál fogva, leginkább ágyúharcra szorítkozott.

A három fegyvernem együttes harcáról megfelelő képet adatok hiányában nem állíthatunk össze; ellenben a lovasságban túlnyomó hadsereg harcának általános módszerét Bethlen Gábor levelezései teljes világításban tárják elénk.

Erre vonatkozólag két jellemző adatot említünk.

Előbb idézett levelében írja Bethlen Rákóczy Györgynek, hogy «a Homonnay hadai elől zárkozzék pataki várába, élelmet a Bodrog közről szállítson, az erősségből vigyázzon, az ellent csaták által éjjel-nappal fárassza, fogyassza, hadszállásaiban ha lehet éjszaka verje föl, egy-két falu fölégetésével ne gondoljon, gyűjtse nyakába; de ha a szükség kívánja, saját hadát erős helybe vigye».

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VII. k. 546. l.

Vagy 1620 ápril 15-én Kassáról írja Thurzó Imrének: «12,000 magyarral 40,000 németnek élését (élelmét) elveszem, táborából kijárni sehová nem engedem, éjjel-nappal a szüntelen való csaták által fennültetem táborostul, elfárasztom és semmivé teszem». ¹⁾

1621-ben Érsek-Újvár védelme, 1623-ban Montenegroi Karafa Jeromos hadseregének Gödingnél történt körülzárólása, s 1626-ban Wallenstein nagy seregének pusztulása, Bethlen Gábor e theoriáját a gyakorlatban is fényesen igazolták.

OLCHVÁRY ÖDÖN.

¹⁾ Szilágyi S. Bethlen G. polit. I. 1613—1629. 159—160. és 199. l.